ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

октобар – децембар 2026.

п р о г р а м

15. октобар

Огњен ТУТИЋ (Историјски институт Београд)
ИЗМЕЂУ ПРЕДАЊА И ИСТОРИОГРАФИЈЕ:
ИСТОРИЈА ИСТРАЖИВАЊА МАНАСТИРА СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА КОД ПРИЗРЕНА

Рад је посвећен историји истраживања манастирског комплекса Светих арханђела код Призрена, задужбине и гробне цркве српског краља и цара Стефана Уроша IV Душана (1331–1355). Заснован је на богатој летописној, путописној и архивској грађи која, у контексту истористичких тенденција европске културе 19. века, осветљава развој интересовања за средњовековно наслеђе српских земаља, подједнако присутног међу домаћим и страним истраживачима, путописцима и ентузијастима. Иако су остаци Душановог маузолеја све до 1927. године лежали под пустом хумком обраслом дивљим ружама, њихово проучавање започето је средином 19. века. Први истраживачи, махом ентузијасти који су обилазили и путописали крајеве Старе Србије са Косовим пољем, бележили су, сабирали и објављивали драгоцене белешке, делове локалног предања и сопствена запажања, која ће постати незаобилазна основа за потоња научна истраживања Призрена, „царства сербскога негдашњег престолног града“, као и остатака Душанове задужбине и маузолеја. Посебна пажња посвећена је систематским археолошким ископавањима која су 1927. године спроведена под руководством Радослава М. Грујића, свештеника, професора Универзитета и управника Историјско-археолошког музеја у Скопљу, којима је отпочела нова етапа научног проучавања комплекса и која су резултирала првим научно заснованим саопштењима и студијама о Душановој задужбини. Рад посебно разматра и критички преиспитује настојања првих истраживача да у оквиру појединачних студија, прегледног или монографског карактера, понуде одговоре на питања првобитног изгледа, програмске замисли, стилских особености и визуелних ефеката Душанове задужбине и гробне цркве. Анализа показује да се историја истраживања манастира Светих арханђела може сагледати као постепен прелаз од првих путописних бележака ослоњених на локално предање ка систематском, критички утемељеном научном проучавању једног од најзначајнијих споменика српске средњовековне сакралне уметности.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

октобар – децембар 2026.

29. октобар

Милена ДАВИДОВИЋ (Балканолошки институт САНУ)
СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ У ДИЈАХРОНИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ:
ПРОЦЕСИ (САМО)ИДЕНТИТЕТСКОГ ОДРЕЂЕЊА НА ОСМАНСКОМ БАЛКАНУ

Записи у рукописима неретко су били место на којем су писари, ослобођени строгих ограничења која је наметало преписивање литургијских текстова, могли да изразе индивидуална осећања, утиске и размишљања. Ова индивидуалност најчешће се испољавала кроз осврте на сопствену професионалну улогу, друштвену припадност и лична искуства. Иако су ови записи одражавали индивидуалне перспективе, они су истовремено сведочили и о заједничким схватањима карактеристичним за поједине професионалне, верске и локалне заједнице. Сходно томе, кратка форма старих српских записа, као жанра наслеђеног из византијског књижевног круга, пружа изузетне могућности за проучавање процеса самоодређења и идентификације у српској култури раног новог века. Иако су настали као узгредни записи уз рукописне књиге, они представљају драгоцен извор за разумевање начина на који су писари, наручиоци и власници књига обликовали представе о сопственом идентитету, друштвеном положају, верској припадности и заједници којој су припадали.

У средишту пажње налази се корпус српских рановековних записа насталих на подручју јурисдикције Пећке патријаршије или које су саставили појединци активни у ширем оквиру српског православног културног простора на централном Балкану између приближно 1450. и 1750. године. У сложеној класификацији старих српских записа, колофони и купопродајне белешке представљају најзначајније изворе за проучавање механизама конструисања индивидуалних и колективних идентитета. Они омогућавају праћење развоја самопредстављања српских писара под османском влашћу, начина на који су историјске околности – пре свега хришћански устанци, миграције и слабљење институција Пећке патријаршије – утицале на обликовање православног идентитета, као и праћење промена у организацији преписивачке делатности, укључујући све израженију појаву путујућих писара.

Посебна пажња посвећена је и титулатури црквених великодостојника, чије варијантне формулације осветљавају црквену и политичку идеологију Пећке патријаршије од приближно средине XV века до 1766. године, када је Патријаршија укинута. Истовремено, записи сведоче о свакодневним праксама којима су православне заједнице потврђивале своју верску припадност, попут монашког прикупљања прилога („у писанију“) и откупа књига, захваљујући чему су приложници остајали трајно забележени у рукописној традицији.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

октобар – децембар 2026.

12. новембар

Vera COSTANTINI (Ca' Foscari University, Venice, Italy)
VENETIAN TRADE INTERESTS IN OTTOMAN BOSNIA AND THE CULTURAL NORMALISATION OF ISLAM (16TH-17TH CENTURIES)

At the end of the 16th century and at the beginning of the 17th, the establishment of the new trade route gravitating on the port of Split brought along a series of diplomatic and military initiatives that blossomed in a new political climate for the Venetian ruling class. This change had started to mature since 1573, when a decisively anti-Habsburg turn re-shaped the Republic's foreign policy against Vienna's traditional allies (the Vatican and Spain) and in favour of its enemies: the Protestant Union and the Ottoman Empire. Former *bailo* Leonardo Donà, his friend Nicolò Contarini and the *Serenissima*'s juridical consultant Paolo Sarpi, organised in the faction of the *Giovani*, were the major architects of this new deal. Through the analysis of Contarini's *Istorie*, Sarpi's letters to the Protestant leaders and reports of the English ambassadors to Venice, my seminar will focus on the cultural repercussions of the *Giovani*'s political agenda, shedding light upon the representations of the Ottoman Empire and of the Islamic cultural system. Moreover, a comparison with the Ottoman leadership, at the time of Sultan Ahmed 1st and Sultan Osman 2nd, will allow to describe the emergence of patterns shared by Istanbul and Venice, such as, for instance, an intense thirst for reforms and the public display of a stubborn and uncompromisingly high moral standard.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

октобар – децембар 2026.

26. новембар

Нино ДЕЛИЋ (Историјски институт Београд)
ИЛИРИ, РАЦИ, СРБИ И ОСТАЛИ: ПОИМАЊЕ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА ОД СТРАНЕ ВЛАДАЈУЋИХ КРУГОВА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ ОД КРАЈА 18. ДО ПОЧЕТКА 20. ВЕКА

Питање идентитета појединца или читавих група људи представљало је битан сегмент у одређивању политика власти Хабзбуршке монархије према њима. Верски, сталешки, родни и други идентитети, одређивали су место појединца у друштвено-политичком систему, његова права и дужности, могућности и ограничења. Етнички, односно национални идентитет добијао је од 18. века све више на значају мада он није био непознаница или небитна карактеристика ни у ранијим столећима. Срби су од стране власти у Бечу били препознати као посебна заједница још од 16. века када су као такви, групно, добијали привилегије за настањивање на ратом опустошеним подручјима. У документима су најчешће називани својим народним именом – Срби; али често и именом преузетим од старе угарске администрације – Рацима. Оба су појма била у употреби као синоними све док у 17. и пре свега 18. веку бечке власти и интелектуални кругови нису све чешће почели да на Балкан и Србе примењују идентитетски конструкт илиризма који се ширио из области Далмације. Појам „Илири" коришћен је делимично као синоним за Србе а делимично као ознака за целокупно словенско становништво на Балкану, уносећи многе нејасноће у идентитетско питање на том подручју. Илиризам је опстао у више варијанти све до почетка друге половине 19. века када је напокон напуштен као идеја о јединственом наднационалном идентитету. Срби су царским привилегијама с краја 18. века били дефинисани као верско-етничка заједница, повезујући тако религију са националним идентитетом. Интелектуални и политички кругови, међутим, нису се ограничили на такав поједностављен оквир већ су у одлучујуће карактеристике националног бића убрајали језик и културу. Срби су, тако, од стране водећих стручњака у Монархији били препознати као народ више вера (православни, католици, муслимани), са једним језиком али са више локалних дијалеката и користећи различита писма. Срби су према том тумачењу, које је настало знатно пре рада Вука Стефановића Караџића, били верски хетероген народ који користи и многа различита локална имена. Исто тумачење примењивано је како на Србе који су живели у Хабзбуршкој монархији тако и на оне у осталом делу Балкана о чему сведоче многобројни извештаји, анализе, расправе и друга документа настала радом владајућих кругова. Пред крај 19. века је постепено напуштано тако широко поимање српског идентитета који је све више дефинисан ужим верско-језичким оквиром који Србе ограничава искључиво на вернике Православне цркве и кориснике одређеног дијалекта. Редефинисани модел је примењен и на друге народе на Балкану што је у складу са општим процесом националне хомогенизације у 19. веку.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

октобар – децембар 2026.

10. децембар

Ђорђе БЕКЧИЋ (Историјски институт Београд)
СТАТУС ИМОВИНЕ ОДБЕГЛИХ ТУРАКА И АРНАУТА У НОВООСЛОБОЂЕНИМ КРАЈЕВИМА КНЕЖЕВИНЕ/КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Излагање је посвећено анализи процеса решавања имовинских односа између српског и одбеглог муслиманског становништва са територије новоослобођених крајева Србије. Након ратова за ослобођење и независност (1876–1878) Кнежевини Србији је на Берлинском конгресу (1878) призната државна независност и територијално проширење на области укључене у састав Кнежевине (Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички округ). Једна од најдалекосежнијих последица ратова било је масовно исељавање муслиманског становништва из ових округа. Њихову имовину је привремено преузимала држава, већином у војне сврхе, односно за прехрану војске и ратних страдалника, као и за издавање локалном и досељеничком становништву. Прихватањем Берлинског уговора Кнежевина Србија се обавезала да ће решити питања која се тичу имовинских односа унутар својих граница, уз поштовање права исељених муслимана да задрже власништво над својом имовином. Након првобитног продавања турских добара на лицитацијама и издавања под закуп, јануара 1879. је донет закон којим је успостављена комисија за испитивање имовинских односа у новим крајевима. Пошто је нова српска власт у добијеним окрузима затекла чифлучке аграрне односе, 1880. године је донет *Закон о уређењу аграрних одношаја*, којим су бивше чифчије проглашени власницима земље коју су обрађивали, али су били у обавези да за то исплате новчану надокнаду чифлук-сахибијама и бившим господарима. Како су ове исплате биле нередовне, држава је, услед интернационализације аграрног питања, закључила аграрни зајам у иностранству и исплатила целу надокнаду. Након тога требало је да сељаци исплаћују дуг држави, али је 1907. он опроштен преосталим дужницима. По доношењу закона из 1880. године, муслимани су масовно покушавали да остваре и судски потврде своја права над имовином, коју су махом већ уживали српски сељаци, док је држава настојала да све заинтересоване стране примора на безусловно поштовање претходно донетих закона.